

HET IS NIET WAT HET LIJKT: QUEER THEORIE EN QUEER BIJBELLEZEN

Utrecht, Janskerk, 9 december 2010

Prof. Maaïke de Haardt, Radboud Universiteit/Universiteit van Tilburg

Het gebeurt niet vaak dat je zonder nog maar een letter gelezen te hebben al goede zin krijgt bij de aangekondigde verschijning van een boek. Bij mij was dat het geval bij de aankondiging van *Onder de Regenboog*. En met name de ondertitel bracht me tot deze blijdschap. Het werd tijd, hoogste tijd, zo was mijn eerste -en ook dankbare- reactie. Een felicitatie en dank aan redacteurs en auteurs is dan ook op zijn plaats. Mijn reactie vindt zijn wortels niet in het feit dat ik een bijbels theoloog ben, want dat ben ik niet. Ik heb een meer systematisch filosofische interesse. Ik ben ook geen theoloog uit een traditie waarin het met name bijbelse argumenten zijn die tegen homoseksualiteit worden ingezet. Rooms Katholieken beroepen zich in dit kader immers graag allereerst op natuurwetten waaruit het juiste, want natuurlijke seksuele gedrag zou zijn af te leiden. Doorgaans brengt men dan ook pas in tweede instantie Bijbels materiaal in stelling om de uit deze natuurwetten volgende afwijzing van 'afwijkend' seksueel gedrag – met een goed Nederlandse afkorting LHBT in het boek– met kracht en autoriteit bij te zetten. Evenmin ben ik ervan overtuigd dat tegendraadse, queer, Bijbel-lezingen de hard-core tegenstanders van niet vanzelfsprekend heteroseksueel gedrag zouden kunnen overtuigen. En, om maar vast een aftrap tot een element voor discussie te geven, misschien moeten we dat ook helemaal niet willen, een dergelijke vorm van missionering.

En dan toch, zelfs ongelezen, goede zin van een boek? En wat blijft van deze goede zin over na lezing? Nog aardig wat kan ik alvast wel zeggen, ook al heb ik natuurlijk ook vragen.

Goede zin omdat ik blij ben dat er eindelijk in een Nederlandse christelijke context weer eens een boek verschijnt met fundamentele vragen over homoseksualiteit. Het herinnert ons, en dan bedoel ik hier 'een liberaal en tolerant 'ons' van theologisch en kerkelijk betrokken mensen', het herinnert ons eraan dat voor heel veel mensen kwesties als homoseksualiteit, het homo-huwelijk en seksuele keuze vrijheid, veel minder vanzelfsprekend of 'normaal' is dan 'wij' – of in ieder geval ik – geneigd ben te denken. Niet alleen buiten Nederland, zoals onlangs nog in Nigeria en Oeganda, en

evenmin enkel onder moslims. Maar deze vreemdheid, om niet te zeggen angst voor, of uitgesproken afkeer, zelfs haat, tegen homoseksualiteit, geldt evenzeer 'andere' Nederlanders of het hier nu om 'oude' of nieuwe Nederlanders gaat. De verschijning van dit boek herinnert ons hieraan en laat ons daarmee opnieuw de ernst van deze kwestie zien. Zelf werd ik in 1986 als feministisch theologe benoemd aan een Katholieke Theologische Faculteit die indertijd zogenoemde 'dubbele ontslaggronden' hanteerde: Orthodoxie en levenswijze, wat mij dus dubbel kwetsbaar maakte. Zowel de Benoemingsadviescommissie als ikzelf – en ik vermoed ook de toenmalige bisschop die uiteindelijk zijn fiat moest geven – speelde het 'don't ask, don't tell' spel met volle overtuiging. Ik weet dus van de risico's, de betekenis en van het subtiele onderscheid van 'openheid en openbaarheid'.

Maar dit boek doet meer. Het zet niet enkel het probleem op de kaart, het doet het vooral op een verfrissende en stimulerende manier. En, niet te vergeten, voor een breed publiek. Ook dat laatste acht ik van belang. Het boek wil 'breder' gaan dan de eigen lesbian-gay and transgender community; En, wat ik ook zeer waardevol van deze benadering vind, het gaat niet zozeer uit van een 'probleem' of 'slachtoffer' perspectief. Zonder daarmee overigens deze dimensies te ontkennen. Datzelfde geldt het inzicht in de grote mate van ongelijktijdigheid in de omgang met seksualiteit, ook dat is in het boek aanwezig. Maar het boek levert, – minstens in principe – een niet betweterige, niet op voorhand gelijkhebbende en niet absolute wijze van creatief herlezen van bijbelse teksten. Dát laatste is – zo meen ik – pas echt *queer*, pas werkelijk tegendraads, en juist daarin schuilt voor mij een van de spannendste, aardigste en ook meest uitdagende kanten van het boek. Zelfs al wil ik tegelijkertijd kwijt dat ik het boek juist in dit opzicht niet altijd goed gelukt, want bij momenten toch ook legitimerend, vind. Met een variatie op Mary Daly zou ik hierop willen zeggen: 'Jesus was queer. Fine, but even if he wasn't. I am.'

De auteurs willen met hun benadering ook voorbij een vanzelfsprekende heteroblik en heteronormativiteit komen, en ze brengen daartoe een scala aan minder bekende bijbelverhalen voor het voetlicht. Dat is winst. Grote winst, belangrijk voor de toe-eigening van 'nieuwe' bijbelse verhalen en verbreding van de Bijbelse homo-canon. Dat queer theory en bijbel lezen en lezen vanuit een herkennend en toe-eigenend LGBT perspectief elkaar mogelijk en vanuit queer theory ook principieel bijten, is een constatering die de beide redacteurs, Nienke Pruiksmā en Adriaan van Klinken in

hun – ik wil dat graag hardop gezegd hebben –, in hun uitstekende en heldere inleiding goed uiteenzetten. Zij wijzen niet voor niets op het onderscheid tussen queer identiteit en queer als methode van deconstructie en de verschillen die dat oplevert in een visie op seksualiteit en seksuele identiteiten maar ook in de lezing van teksten.

Het gaat hier echter, naar mijn aanvoelen, in deze verschillen in benadering om meer dan toevallige ongelijktijdigheid. Het gaat om meer dan fases in een proces van emancipatie enerzijds en theoretische positie anderzijds. Persoonlijk twijfel ik eraan of er ooit een tijd zal zijn waarin hetero normativiteit niet meer vanzelfsprekend en dominant is, en in die zin lopen homos en lesbo's met hun pleidooi voor inclusiviteit, al dan niet gebaseerd op de Bijbel, inderdaad het risico hetero normativiteit enkel te spiegelen en daarmee te bevestigen. *Onder de Regenboog* is in dit opzicht hiervan niet helemaal gevrijwaard. En kritische queer theorie blijft nodig om je hiervan bewust te maken, zonder het pleidooi voor gerechtigheid op te geven. Ook daarvan getuigen een aantal van de bijdragen. Maar het is voor mij evenzeer de vraag zo is of we zouden moeten streven naar een vanzelfsprekende – en dus onbevraagde en onkritische – oneindige seksuele diversiteiten. Vanuit een deconstructie en kritisch-theoretisch perspectief wellicht een noodzakelijk en creatief pleidooi, maar in de praktijk zou ik toch een enige normativiteit in seksueel gedag prefereren. Niet iedere vorm van seksualiteit, niet ieder seksueel verlangen is heilig of sacramenteel, laat staan heilzaam lijkt me. Seksualiteit gaat immers ook altijd over macht, over gender, ras/ethniciteit mede in relatie tot sociale status en normatief gedrag.

De redacteuren en een aantal auteurs wijzen hier weliswaar uitdrukkelijk op, maar daar had het in het boek wat mij betreft nog wel meer en vooral diepgaander over mogen gaan. In dit opzicht vond ik een aantal artikelen simpweg tekort, het meer en dieper waarnaar mijn lezing van de teksten naar deed verlangen, moet blijkbaar wachten tot een volgende keer. In die zin beschouw ik *Onder de Regenboog* ook als een opmaat tot meer.

En ik hoop dat het daarvan komt. Want het belang hiervan kan niet genoeg worden onderstreept. Immer, de christelijke traditie leeft in haar heilige Schrift, haar leer, symboliek, ritualiteit en moraliteit voor een belangrijk deel vanuit deze onontwarbare relatie van seks, gender en ras/ethniciteit en de daarmee verbonden machtverhoudingen. En van daaruit heeft ze bovendien een belangrijke bijdrage

geleverd aan wat ik nu maar even te snel en ongenueanceerd de westerse koloniale, neokoloniale en postkoloniale werkelijkheid noem. Dat er wordt gesproken over de Missionarissen positie als 'meest voorkomende en wie weet wel normatieve westers seksuele positie' is in dit opzicht meer dan een grap. Het verwijst ook naar de historisch complexe situatie van witte superioriteit en mannelijke dominantie. Daarin werd een bepaald type – religieus en cultureel bepaalde – sekse en sekse-machtsverhouding, te weten mannen actief en vrouwen passief, niet alleen het model om heteroseksualiteit/heteroseksueel gedrag te normeren. Op datzelfde model werd ook kolonialisme en de visie op 'anderen', 'zwarten' in hun relatie tot de kolonisator geënt. Waarmee deze koloniale 'ander werd uitgesloten van de 'actieve' positie. Het moet in dit verband te denken geven dat in veel delen van de wereld homoseksualiteit als wit en westers wordt beschouwd; homohaat kan in deze context niet los gezien kan worden van het los vechten – overwegend door mannen overigens – van de hun toegekende en voorgeschreven 'passieve' positie. En het is deze complexe realiteit met uitsluitende visies die ook de discussies en de verschillende visies in onze eigen context mee bepalen.

Meer queer reflectie dus. Maar ook meer reflectie over diversiteit in verlangens, in seksualiteit, seksualiteitsbeleving, lichaam, liefde, overgave, relaties en wat dat alles mogelijk met het goddelijke, met heiligheid, sacramentaliteit te maken kan hebben. En wat de Bijbel aan dit denken bij kan dragen. Meer deconstructie, maar vooral ook meer constructie van deze en andere thema's. Ik ben ervan overtuigd dat de Christelijke traditie, de Bijbel en vele andere geschriften uit die traditie, wellicht tegen de stroom in, nog wel wat te bieden heeft voor queers en queer reflectie. Meer constructieve reflectie waarin de toch de hier in het boek soms wat onbekommerde relatie tussen seks en sacraliteit, seks en het goddelijke, wat complexer en diverser kan worden gedacht. Niet alle seks is heilig, zei ik eerder. En ik dacht toen met name aan situaties van geweld en misbruik. Maar ook zonder geweld en misbruik is niet alle seks heilig of goddelijk. En dat hoeft toch ook helemaal niet. Laten we de principiële meerzinnigheid van queer theorie ook in dit opzicht fundamenteel door denken.

Zoals diezelfde meerzinnigheid, die queerheid van schrift en traditie, al eeuwenlang door kunstenaars en volksreligiositeit herkend en vormgegeven werd en word. Al lang voordat theologen en exegeten dit herkenden en als queer benoemden. In dit opzicht valt er voor ons theologen en exegeten nog wel wat te leren.

Een jaar geleden was ik in een van de oudste onafhankelijke bioscopen van Chicago, voor de mee-zing *Sound of Music*. Dat was een ware ‘queer happening’. Jong en oud, families en vriendengroepen van hetero’s, lesbians and gays. Al dan niet verkleed als de figuren uit de musical. Waarbij overigens relatief weinig Maria’s. Er werd meegezongen, er werden allerlei geluiden gemaakt met toeters, klapzonen, er werd gezwaaid en geroepen, om de ogenschijnlijk onzichtbare ‘queerheid’, de erotiek of het seksuele karakter van verschillende scènes maar goed te accentueren. Dat werd zelf vooraf ingeoeffend, opdat de zaal dat mooi als geheel zou kunnen ‘optreden’. De Maria van de *Sound of Music* mag dan keurig hetero normatief en seksloos zijn – zoals ook de Bijbelse Maria dat lijkt te zijn – voor het uiterst divers publiek was zij, en datzelfde gold de andere figuren uit de film, dat zeker niet. Dat geeft plezier en te denken.